

pellit invidiam novitatis, multa inserit, adiiicit quædam, nonnulla mutat: ut lector non alium possit in locis mutatis intelligere, quam aut veteris interpretis errorem, aut veterum codicum depravationem. Quam bellum erat potius novam editionem confiteri, quam veterem emendatam: ne lectores simplices verbis ambiguis deciperentur. Nota sunt eiusmodi plurima loca apud Isidorum Clarium, & in veteri, & in novo testamento: proferremque illa nisi ad alia properaret oratio. Illud tantum admoneo, huiusmodi vel mutationes, vel detractiones, vel additiones, quæ curiosos homines sæpe delectant, parentibus nostris, si nunc viverent, futuras esse molestissimas. Id quod ex primo libro historiae (16), quam vocant *Tripartitam*, colligere licet. Cum enim, ut ibi dicitur, multi episcopi convenissent, & quidam eorum rogatus esset ut faceret sermonem populo, vir scilicet eloquio, & sapientia præditus, ille locus venit in medium, *Tolle lectum tuum, & ambula*: ubi pro *lecto*, *cubile* dixit. Tunc Spiridion, Cypriorum episcopus, vir sanctissimus, indignatus in eum, & exiliens de cathedra sacerdotali, *Tu melior es* (inquit) *eo qui lectum dixit, quia eius verbis uti confundaris?* Hoc autem fecit populo conspiciente, mediocritatem docens eum qui eloquii supercilio prætumebat. Erat enim idoneus ad pudorem incutiendum, cum esset venerandus, & operibus gloriosus, simulque presbyter ævo, atque sacerdotis officio. Quid hic faceret, si Isidori Clarii, quid si Erasmi, quid si Caietani, quid si reliquorum tam varias, & multas versiones, & inversiones audiret? Quo putas animo ferret, cum in aliis libris, tum maxime in Davidicis psalmis, Caietani lectionem, & textum usque adeo a nostro discrepantem, ut vix possis agnoscere, an idem liber sacer, an alius sit? Quid Hieronymus? Psalmos ne ad verbum translato pateretur? Qui in libro de ratione interpretandi Horatianum præceptum illud, *Nec verbum verbo curabis reddere fidus interpres*, etiam in sacris literis interpretandis magnopere commendat? Et in epistola ad Augustinum asserit Hiero-

ro-

(16) Cap. 10.

ronymus sensuum potius veritatem, quam verborum se ordinem conservasse. Et ad Suniam, & Fretellam boni interpretis regulam ponit, ut non verba verbis quasi paria, & demensa respondeant, sed sensus sensui. Quid, quod Cicero in libro 3. de finibus ait, verbum e verbo exprimere indifertos interpretes solere? Fallitur ergo præ cæteris Caietanus, qui huius præcepti immemor, psalmorum versionem dum fidam voluit reddere, reddidit ad ecclesiæ quidem usum profus inutilem.

CAPVT XIV.

In quo argumenta capituli duodecimi refutantur.

AC primum quidem, cum Hieronymi auctoritas nobis obiicitur, haud difficile erit respondere. Duabus enim ex causis tunc erat ad fontes recurrendum. Vna, quod non tam turbidi fontes erant, nec primariæ scripturarum scaturigines conturbatæ. Altera, quod tunc varietas Latinorum codicum, & dissonantia magna erat. Nec tolli commode poterat, nisi ad exemplaria Græca, atque Hebraica Latina referrentur. Has vero causas fuisse Hieronymo ut in eam sententiam induceretur, manifeste patet ex præmio super quatuor evangelia ad Damasum, & ex epistola ad Suniam, & Fretellam. At modo cum exemplarium Latinorum una apud omnes concordia sit, potius Græca variantia per nostram Latinam editionem sunt limanda, atque in pristinam unitatem reducenda. Saniorisque consilii est, limpidam aquam e lacunulis defæcatis, quam ex turbato fonte liquorem obscœnum bibere. Porro, ut ab scholastica disputatione interim excurrere annuente lectore liceat, nos qui Abraham secundum promissionem filii sumus, puteos fodimus in aliena Palestinorum regione (1). At vero Palestini alienæ felicitati invidentes, puteos inventos conantur obstruere. Quos tamen

men

(1) Genes. 21.

men Isaac multa diligentia refodit, ac repurgavit: donec aqua viva reperta est. Ibi pastores Geraræ cum pastoribus iurgantur Isaac, dicentes, *Nostra est aqua*. Quamobrem nomen putei Isaac, ex eo quod acciderat, vocavit calumniam. Profectus inde fodit alium puteum: pro quo non contenderunt: itaque vocavit nomen eius *Latitudo*. Fodit in hunc omnino modum ecclesia Romana atque Latina puteos aquarum viventium: hoc est, sacrarum literarum: invenit autem aquam sapientiæ salutaris: venas vitæ (inquam) invenit: sed in aliena veluti regione Iudæorum, & Græcorum. At, illi puteos oblimare, obstruereque nituntur. Quin etiam iurgantur contra nos, & inquirunt, *Nostra est aqua: fons noster est*. Qui Hebraicus, Græcusque non fuerit, in alieno solo fodere non debet. Nostro idiomate (aiunt) locutus est Christus, locuti prophetæ, apostoli, & evangelistæ. Vos Latini hospites estis: & has literas a nobis emendicare debetis: nostra opera, nostraque castigatione restituendi sunt in genuinam veritatem vestri codices. Sic puteos nostros Iudæi, hæretici, curiosi novarum rerum amatores humo opplere contendunt, certantque nobiscum: sed mera calumnia est. Qui enim sunt alieni a corpore, quo pacto illustrabunt ipsum? Qui sensum Christi non habent, quomodo sensa Christi interpretabuntur? Qui adversum nos pugnant, num arma nostra sunt instructuri? Nequaquam. Fodiamus igitur alium puteum, quem latitudinem nuncupemus: ecclesiam scilicet longe, lateque dispersam, pro quo nulla controversia excitetur. Est enim ecclesia columna, & firmamentum veritatis (2): est civitas Dei, quam fluminis impetus lætificat (3). Hæc potavit filios suos mille ab hinc annis huius fluminis aqua. Hanc nos aquam & probare, & tenere debemus, nec alios fontes veritatis exquirere. Sed prima argumenta vidimus, iam reliqua videamus. Nam, quod Augustini, ac Damasci auctoritas obiicitur, post ea, quæ dicta sunt, nihil ponderis habet. Sive enim Augustinum, seu Damascum nobis opponas, de suo tempore ambo loquuntur. Innocentius vero 20. dist. cap.

(2) 1. Timot. 3. (3) Psalm. 45.

cap. *De quibus*, quem nonnulli etiam nobis adversum esse volunt, quid sibi velit, equidem non intelligo, nisi locus depravatus sit. Existimo enim non *Græca*, sed *canonica* esse legendum. De qua re alio libro fortasse latius (4). Nam illud quidem, quod Erasmus gravissime urgere existimavit, levissimum est. Multa siquidem, quæ Hieronymus primum & in novi testamenti editione veteri, & translatione 70. errata esse crediderat, ea post maiori diligentia perpendens, aut etiam vel ab amicis, vel certe ab inimicis admonitus, comperit, non esse corrigenda; id quod Franciscus Titelmanus in Apologia declaravit. Certe Hieronymus in Hebraicis quæstionibus 70. interpretes notat, quod contra Hebraicam veritatem, pro *amico*, *opilionem* verterint. Et ipse tamen postea 70. secutus est. Nec me præterit Augustini Eugubini sententia. Sed eam esse commentitiam patet. Quid enim ineptius dici potest, quam 70. interpretum errorem, vitio librariorum in Hieronymi editionem irrepsisse? Quid rursus improbabilius, quam 70. interpretes, viros clarissimos, in re apertissima, quæ vel vulgo facilis erat, fuisse hallucinatos? Iam vero quam indigne a Laurentio, Fabro, Erasmo, vetus editio passim reprehendatur, in una epistola ad Romanos Franciscus Titelmanus liquido ostendit. Ex qua re factis intelligitur, quantum fidei Aristarchis istis sit habendum.

At illud primum, quo falsitatis nostra vetus editio infimulatur, Osiandri est in Armonia evang. argumentum. Atque eandem ante notam veteri interpreti inusserant Nicolaus Liranus Iudicum 10, & Burgenis, num. 36. Sed Hieronymus secutus est 70. Quibus consentiunt Damascenus, libr. 4. cap. 15. Eusebius, libr. 1. ecclesiasticæ historiæ, cap. 6. Epiphanius, hæres. 78. Ambrosius, libr. 3. commentar. in Lucam. Nicephorus, libr. 1. cap. 11. Beda, libr. 1. in Lucam, cap. 10. Quorum libentius ego æmulor negligentiam, quam istorum obscuram diligentiam. Igitur, cum in lege ratio finis habeatur, lex intelligenda est de scæminis illis, quæ

Tom. I.

R

ex

(4) Lib. 5. cap. 5. quæst. 3.

ex defectu masculorum paternam hereditatem fortiuntur. Quæ causa fuit Divo Thomæ 1. 2. quæst. 105. art. 2. ad secundum, & 4. Sententiar. dist. 30. quæst. 2. art. 1. q. 3. ad quartum, ut filiabus Aaron liberum matrimonium concederet: in quibus scilicet ratio huius legis deerat. Et Levit. 21. iubetur pontifex ducere uxorem virginem de populo suo: non de familia, aut tribu sua. Et Iudicum 10. constat, Tholaa, & Abimelech consanguineos fuisse, quorum alter fuit ex tribu Isachar, alter ex tribu Manassés. Et vir Levites de sorte Ephraim uxorem duxit de tribu Iuda, Iudic. 19. Iosephus, libr. 5. annalium, cap. 6. Non ergo falsa est editio nostra, sed est tamen litera sane interpretanda. Quid ergo (nam hoc dicet aliquis) pertinet ad dominum generationis ordo deductus usque ad Ioseph? Certe pertinet multum. Nam quando evangelista scribebat, Iudæis erat exploratum, Ioseph ex eadem tribu esse, ideo enim ambo in Bethleem censentur, ut de una videlicet stirpe generati. Ac beatam virginem nullos fratres habuisse, historiæ omnes consentiunt. Itaque viro contribuli nupsérat. Quod ergo populo tunc Iudaico notum erat, non erat opus ut evangelista scriberet; id docuit, Ioseph a David descendisse. Qua una re, & servavit consuetudinem scripturarum, qua mulierum in generationibus ordo non textitur, & vere docuit, id de quo poterat esse controversia. Nam, quod Maria ex eadem familia esset, ut quod eo tempore plebi notissimum erat, non putavit evangelista admonendum.

Argumentum etiam alterum eiusdem Osiandri est in Armon. evang. ubi tradit Hebræos in dictionum inflexionibus neutrum genus non habere. Ex quo effici, ut voce masculina, vel fœminina, pro neutra abutantur. *Vt ubi nos dicimus, Non est bonum hominem esse solum, imperitus interpretes redderet, Non est bonus esse Adam solus. Ad eundem quoque modum, loco eius quod Hieronymus vertit, Parvulus es, perspicue, & vere convertendum est, Parum esse, ut sis inter Chiliarchos, seu principes Iudæ. Cuius axiomatis causa aptissime redditur. Ex te enim, &c. Quæ ratio ineptissima est, si ad præcedens pronunciatum iuxta Hieronymi versionem accomodetur. Quod autem posterius membrum prioris ratio sit, sermonis natura præ-*

dit, sensus communis iudicat, & Spiritus Sanctus per os evangelista testatur. Hactenus Osiandri verba retulimus. Sed miranda est hæretici insolentis impudentia. Chaldæa paraphrasis, recentiores Iudæi omnes, Septuaginta interpretes cum Hieronymo consentiunt, & hic unus sibi solus sapit. Sed cum Hebraicus textus coniunctionem non habeat, potest quidem sic tota oratio accipi, ut secundum membrum causa sit primi. Quem sensum pontifices, & scribæ habuerunt, quorum verba fide, qua oportuit, Matthæus retulit. Potest autem sic etiam accipi, ut posterior pars quasi adversative intelligatur, quo sensu accepit Hieronymus, ut patet ex commentariis in Michæam. Ac si rem ipsam diligentius animadvertas, parum certe interest, utro modo accipiatur oratio. Quocirca ridiculus est Osiander, qui in re nihili tantas tragœdias excitet.

Illud est facile, quod 3. loco additur. Nam codices 70. interpretum interrogandi notam habuere: ita converterunt, *Nunquid irascetur per singulos dies?* Et Augustinus quidem, licet sine interrogatione legerit, nostrum tamen sensum expressit, inquit, *Longanimis, & non iram inducens per singulos dies.* Itaque 70. interpretes optime sensum illius versiculi videntur expressisse, si antecedentia consequentibus hæere debeant. Quod vero Calvinus, cap. 5. instituit. obiicit, frigidum id, languidumque est. Tum quoniam, ut quibusdam placet, de amore, & odio prædestinationis, & reprobationis loquitur Salomon: idque suaderi putant ex eo quod subiungitur, *Sed omnia in futurum servantur incerta.* Tum quoniam secundum communem legem loquitur, atque ad communem etiam loquendi formam orationem accomodat, qua, cum ignorat homo an amore dignus sit, vere dicit *nescit homo utrum odio, vel amore dignus sit.* Tum, quoniam, ut alias in eo libro sæpe, argumentantis locum assumit, atque personam, non definitis. Itaque eo capite argumentatur a principio statim, multa mala consequi ex eo quod omnia æque eveniant iustis, & impiis in hoc mundo. Vnum autem ex absurdis quæ proponit, est, quod sint in domo Domini servi differentes, alii boni, alii pravi, & tamen Dominus non declaret, quem amet, quem

odio prosequatur: sed ita benigne se erga impium, ut erga pium gerere videatur, nec minus gravis, & severus sit erga bonos servos, quam erga improbos. Omnia enim bona malaque huius vitæ utrisque sunt communia. Nihil ergo falsi nostra editio continet, sive primum, sive secundum, sive tertium hunc sensum amplectamur.

Nam quod suspicantur quidam Matthæi 24. interpretem falso pro *fulgore*, *fulgur* reddidisse, ideo quod non *fulgur* exit ab oriente, & protenditur usque in occidentem, sed *fulgor*: perridiculum argumentum est. Primum enim, si quis hoc in loco error inest, hunc non interpretis, sed librarium fuisse, ad veritatis similitudinem videbatur esse propensius. Voces quippe illæ *fulgur*, & *fulgor* usque adeo similes sunt, ut proclive sit unam pro altera substituere. Quare parum æque ea in interpretem culpa reicitur, quam librariis assignare æquius erat. Deinde interpretis peccatum hic nullum omnino esse potuit: ubi Græca omnia exemplaria & vetera, & nova consentiunt, nec aliud quam ἀστραπὴ legunt: quæ utique vox non *fulgorem*, sed *fulgur* sonat. Sed ne de *fulgore* quidem accipi potest, etiamsi Græca vox utrumque sonaret (5). Sol namque paulatim oritur, eiusque adventus diu præsentitur antequam appareat. Illius itaque *fulgor* non inexpectatus advenit. Dominus autem sine dubio significat, adventum suum subitum, & inopinatum fore. Id quod fulguris similitudine aptissime exprimitur, quod priusquam expectes, iam emicuit, & abiit. Et quamquam fulgur non pertingat ab oriente usque in occidentem, si ad Philosophiæ rationem expendas: sed ad exprimendum subitum, & inexpectatum quidem, sed conspicuum omnium oculis adventum Christi, satis est accomodare id, quod oculis nostris apparet. Alioqui arguatur Divus Thomas, quasi perspectivæ facultatis indoctus, qui explicaturus quem-

(5) Origenes a fulgure, de quo primum locutus est, ad fulgorem deinde labitur. At nec Græcum nomen idem utrumque significat, nec voces, quæ Græcis fulgur, fulgoremque designant, similes cognatæque sunt, sed valde diversa.

admodum res divinæ in humanis eluceant, exemplum ponit speculi, in quo, ut ait, rei imago conspicitur. Quod licet re vera ita non sit, nobis tamen ita videtur. Quin etiam arguatur Moyses tanquam Astronomiæ imperitus, qui duo luminaria magna posuit, cum sint alia multo maiora. Sed sensui nostro illa duo maxima apparent. Nec alienum est a sacris scripturæ auctoribus sese populo rudi attemperare, loquique ut vulgus solet. Hisce vero rebus exempla plura ego adiungerem, nisi de hoc argumento satis superque esset dictum. Helii certe iuxta hanc rationem illud dixit, *Ab interioribus egredietur tempestas, & ab arcturo frigus*, Job 37. Ad eundem modum propheta ait, *Qui fundavit terram super aquas*: quasi aquæ inferiores sint, cum tamen emineant, ut 13. lib. ostendemus. Simili quoque lege tres angeli, qui Patriarchæ apparuerunt, comedisse dicuntur. Non quod re vera comederint, sed quod comedere visi sunt. Quamquam Iustinus figurate accipit perinde ut ignis devorare, & exedere dicitur, quia consumit. Est autem locus in dialog. cum Tryphone. Iam vero illa non longam orationem desiderant, quamobrem existimarint interpretes, non oportere semper eandem omnino res, quæ in Hebræo sunt significatæ sermone, in Græcum, Latinumque transferri: sed satis esse quandoque, si proximæ, atque simillimæ ponerentur. Illud enim in sacris etiam literis convertendis præ se tulerunt, quod de lege interpretandi est a Cicerone dictum, verba non numeranda esse, sed ponderanda: sensumque sensui ita reddendum, ut, quoad fieri posset, & liceret, verborum quoque interdum neglecta cura lectoris intelligentia iuvaretur. Id vero tum vel maxime licere sibi arbitrati sunt, cum Hebræi auctores similitudine unaqualibet aut animalis, aut arboris, aut fruticis, aut herbæ, aut rei denique alius usi essent, quæ esset Græcis, ac Latinis incognita. Ut Esai. 1. ubi Latina editio habet, *Cum fueritis velut quercus defluentibus foliis*, Hebraice habetur, *Ela*, quæ vox, si 70. interpretibus, ac Hieronymo etiam ipsi in commentariis credimus, *Terebinthum* magis quam *Quercum* sonat. At quia *Terebinthus* arbor est peregrina, & incognita, soloque apud Latinos nomine celebrata: non incongrue *Terebinthi* loco *Quer-*

cus posita est, arbor omnibus & linguis, & gentibus manifesta. Psalmo item 101. pro pelecano in Hebræo habetur לקאת, pro Nictycorace autem בכוס. Illud alii monedulam, alii Onocrotalum, alii Pelecanum: hoc, partim Bubonem, partim cuculum, partim noctuam reddiderunt. Ac 70. interpretes quidem vocem Hebræam, quam Hieronymus in Onocrotalum perpetuo vertit, nunc in Pelecanum, nunc in avem, nunc etiam in Leonem transtulerunt. Nec vero ita id factum est ab illis, quod voces essent multiplices, & ambiguae: sed quod cum apud Hebræos animantium præsertim plantarumque vocabula penitus ignorata sint: nihil referre existimarunt, unamquamlibet ex rebus similibus poni, si idem omnino sensus remaneret. Solitudo enim ibi quæritur, in qua res omnes illæ conveniunt, non alia quævis propria, specialisque natura. Quemadmodum etiam cum apud Latinos proverbialiter dicitur, *in præsepio canis*: si Hispanè quispiam verteret, *el perro del ortelano*, *olitoris canis*, optime profecto interpretaretur. Quoniam sub re, & voce diversa, unus, idemque sensus esset lectori insinuatus. Quamobrem illa Caietani religio nimia fuit, qui Esaiæ 1. vocem *Ela*, noluit in Latino exemplari mutari: quasi periculum esset, si aut *Quercum*, aut *Terebinthum*, aut aliam quamvis similem arborem legeremus. Ex eadem quoque re illorum error coarguitur, quoniam ubi Hieronymus Onocrotalum reddidit, ubi fere 70. reddunt Pelecanum, eandem esse avem existimarunt. In quo errore auctor etiam commentariorum fuit, quæ Hieronymi titulo in psalmos circumferuntur (6). Ea vero Divo Hieronymo tribuere manifestariæ ignorantiae esse, vel ex hoc uno loco aperte convincitur. Ait enim hic auctor Pelecanum Latine dici Onocrotalum. Ecqua autem ignoratio maior esse potest, quam vocem Onocrotali Latinam existimare? Sed de his hæctenus. Nunc illud etiam atque etiam asserimus, in huiusmodi comparationibus transe-

(6) Non nego omnia illa esse Hieronymi. Credo enim in quosdam psalmos eum commentaria edidisse.

ferendis, nihil omnino interesse, an res eadem in easdem, an in similes, & proximas convertantur: si sensus non diversus, sed idem est.

Quid? Quod cum Latinis res ipsa Hebræa, & nomenclatura deest: si interpretes ex re agnata, & vicina rem nobis alias incognitam nominavit: nihil prorsus absurdi fecit? Quin rem tentavit interpretibus universis, aut ex auctoritate, aut ex vicinitate concessam: ut aut nomen Latinum ad significandum imponeret, aut certe ad rem similem, vel proximam insinuandam transferret. Cum itaque, Ionæ cap. 4. alii *cucurbitam*, alii *hederam* converterunt, usi sunt illi quidem iure suo, nec verborum religione astricti debuerunt committere, ut illo in loco nullam omnino rem, nec Græci intelligerent, nec Latini. Non est autem huic illud dissimile, quod Danielis prophetiæ obiecit Porphyrius: confictam esse scilicet, nec haberi apud Hebræos, sed Græci sermonis esse commentum: quia in Susannæ historia continetur. ἀπὸ τοῦ πρίνου πρίσαι ἢ ἀπὸ τοῦ σχίνου σχίσαι. Quam etymologiam Græco magis sermoni convenire, quam Hebræo. Cui quoniam id quod Eusebius, Appollinaris, atque Hieronymus responderunt, ab ecclesia reprobatum est: multo nos verius respondemus, hoc interpretem Græcum facere potuisse, ac iure potuisse quidem, quod Latinus interpretes reformidavit. Non enim necesse erat, easdem arbores eo loco reddi, quas lingua haberet Hebræa, quoniam si eadem redderentur, non solum etymologia servari non poterat, sed nec prophetiæ festivitas, nec ratio sententiæ. Alias ergo vel similes vel proximas vertit, in quibus, iudicii prophetici, & acumen servaretur, & causa. Præterquamquod arbores illæ, a propheta Chaldæo sunt nominatæ sermone: nec opus est, sollicitos nos esse, si in Hebræo nec illæ, nec similes habeantur.

Argumentis igitur, quibus editionis nostræ veritas impugnari solet, abunde, ni fallor, responsum est. Quamquam nonnulla de industria prætermisi, quæ scilicet faciliora visa sunt, quam quibus refellendis deberem aut oleum, aut operam sumere. Quale illud est, quod Faber Stapulensis ait, ecclesiam interpretis errore versatam impie pro Deo an-

angelos legere. Nam lectionem illam impiam credit, *Minuisti cum paulo minus ab angelis*. Qua in re quam indocte, & inconsulte, quam temere, & insipienter erravit: non esset difficile ostendere, nisi ante nos Erasmus magna argumentorum vi eandem causam evicisset. Certe interpres epistolæ ad Hebræos, vel Clemens, vel Lucas fuit, quemadmodum auctores gravissimi prodidere. Horum utrumlibet impietatis insimulare, piaculum erit. Ecclesiam quoque accusare, quæ eam probarit epistolam, in qua error impius est, an sine impietate fieri possit, ignoro. Sed de his satis. Iam reliqua persequamur. Enimvero cum historiam Susannæ post ea tempora Ecclesiasticus usus approbarit, & Danielis prophetæ nomine populo legerit, cumque Tridentinum concilium sua quoque id definitione firmaverit, ea certe historia nunc a fidelibus recipienda est. Aphricanus quidem Origeni obiecit quod historia Susannæ ficta videatur, & aliena a scriptura prophetica, ut Eusebius testis est libr. 6. cap. 23. *At illi tamen*, ut idem Eusebius ait, *Origenes manifestissime rescribens asserit, nequaquam Iudaorum commentis, & fraudibus auscultandum, sed hoc solum pro vero habendum in scripturis divinis, quod Septuaginta interpretes transtulissent. Nam id esse solum, quod auctoritate Apostolica confirmatum sit.* Hæc Eusebius. Idem vero refert Hieronymus in catalogo de Iulio hoc Aphricano loquens. Et Hieronymus ipse libr. 1. Apolog. adversus Ruffin. quæ in præfationibus dixerat, ea purgat, inquiens. *Quod autem refero, quid adversus Susannæ historiam, & hymnum trium puerorum, & Belis draconis fabulas, quæ in volumine Hebraico non habentur, Hebræi soleant dicere, qui me criminatur stultum, se sycophantam probat. Non enim quid ipse sentirem, sed quid illi contra nos dicerent explicavi.* Hæc tenus Hieronymus.

Ad aliud autem argumentum, quoniam nolumus esse longi in singulis explicandis, breviter respondetur, eum locum ex priori epistola ad Corinthios bifariam apud Græcos legi: & ut vulgata habet editio, & in hunc modum omnes quidem non dormiemus, sed omnes immutabimur. Cuius rei auctor est Didymus, & Hieronymus in epistola ad Minerium, & Alexandrum. Neutra autem lectio a viris ecclesiæ

reprobata est. Quin admonere semper lectionem dubiam, & variam esse: nec alterutram ex eis ut certam, & exploratam amplexi sunt. Neutram igitur lectionem recipere cogimur: quia neutram partem doctores ecclesiæ tanquam exploratam, & catholicam asseruere. Quod idem in alia particula qualibet Latinæ editionis fieret, si idem penitus contigisset. At ubi doctores catholici unam, & eandem lectionem sine varietate tenuerunt, nec ancipitem assertionis libravere sententiam, nobis non licet Latinam editionem in quæstionem vertere. Sed ne in hoc quidem loco, Erasmi, Fabri, & Caietani sententia probari potest: qui in re ubi nihil intererat utro modo diceretur, eam lectionem deligere maluerunt, quam novitatis ratio redderet plausibiliorem. Id quod gentile his est, qui curiosa sectari volunt, magis quam solida. Nos autem Origenem, Didymum, Athanasium, Augustinum (7), Cyprianum, Tertullianum, communemque Latinorum consensum sequi malimus. Nam, & Acatius, Cæsareæ civitatis episcopus, apud Hieronymum (8), in pluribus Græcis exemplaribus lectionem nostram haberi dicit, aliam vero in paucioribus. Nec me tamen illud præterit, quod Chrysostomus, & Theophylactus in commentariis, Hieronymus quoque in epistola quadam (9) ad Marcellam scripsere. Sed, quod ante dixi, me male habet, in rebus quæ in utramque partem controvertantur, nova delectare Theologos, magis quam vetera, eaque usu parentum nostrorum comprobata. Ac de 5. argumento satis.

Ad id vero, quod sequitur, hoc habeto responsum. Magnus error eorum est, qui sine Spiritus Sancti peculiari dono scripturam sacram existimant se posse, vel intelligere, vel interpretari (10). Quod utique donum, quanto magis sacris literis intelligendis, atque interpretandis opus est: tanto rarius,

Tom. I.

S

rius,

(7) Libr. 20. de Civ. Dei, cap. 20. (8) Ad Minerium, & Alexandrum. (9) Initium epistolæ est, Magnis nos provocas. (10) Iamblichus Pythagoræ doctrinam ait, quoniam divinitus tradita fuerit, non nisi quopiam Deorum interpretante intelligi posse. Itaque invocandum esse Deum a discipulo, cum Deorum auxilio egeat.

rius, difficiliusque contingit. Nam, eruditionem, verborum copiam, multarum linguarum peritiam, hominum diligentia præstat. At si spiritus quidam peculiaris, non tam ob ipsius qui percipit, quam ob ecclesiæ utilitatem, gratuita Dei miseratione donatus, sacrorum librorum interpreti deficit, ieiuna erunt, & frigida omnia, quamlibet elaborata, & diu ante excogitata, & inventa fuerint. Imo falsa erunt in interpretatione pleraque humano sensu, intelligentiaque traducta. Nam interpretationem scripturæ prophetiam, & inspirationem Dei credit Clemens Alexandrinus, lib. 1. Stromat., & apostolus in priori ad Corinthios epistola inter reliqua Spiritus Sancti dona commemorat: nec philosophiam, sed prophetiam vocat. Videlicet, quod sacris literis explicandis eodem spiritu opus sit, quo ipsæ sunt conditæ, divino utique, atque prophetico. Id quod Petrus posteriori sua epistola (11) confirmat, inquit, *Habemus firmiorem propheticum sermonem, cui benefacitis attendentes tanquam lucerna lucenti in caliginoso loco: hoc primum intelligentes, quod omnis prophetia scriptura, propria interpretatione non fit. Non enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spiritu Sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.* Hoc autem, quemadmodum ante nos viri clarissimi intellexerunt, eum habet sensum: bene quidem facitis prophetis attendentes: sed id primum intelligite, divinas prophetias humana, & propria interpretatione non intelligi. Spiritu enim Sancto locuti sunt sancti Dei homines, & animalis homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei. Quis enim cognovit sensum Domini? Atque id ipsum Esaias (12) significavit, inquit, *Dominus dedit mihi linguam eruditam, ut sciam sustentare eum qui lapsus est, verbo. Erigit mane, mane erigit mihi aurem, ut audiam quasi magistrum.* Et apud Lucam (13), aperuit Dominus discipulis sensum, ut intelligerent scripturas. Quo testimonio probat Hilarius in psalm. 115. scripturarum intelligentiam donum Dei esse. Quod si scripturarum intelligentia donum Dei est, scripturas autem interpretari nemo, nisi qui intel-

(11) Cap. 1. (12) Esai. 50. (13) Luc. ultim.

ligit, potest: conficitur utique sacrarum literarum in aliam linguam versionem sine Dei peculiari gratia nemini posse contingere. Alioqui si D. Hieronymus sufficere existimat verborum copiam, eloquentiam secularem, trium linguarum peritiam, rerum multiugam cognitionem, cum his omnibus abunde se noverit instructum: cur in epistola ad Desiderium deprecatur alienarum orationum adiutorium, ut eodem spiritu, quo scripti sunt libri, in Latinum eos possit transferre sermonem? Cur item in epistola ad Paulinum scripturas sanctas interpretaturus, *Revela, inquit, oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua? Lex enim spiritualis est, & revelatione opus est, ut intelligatur.* Et rursus. *Quanti, inquit, hodie putant se nosse literas, & tenent signatum librum, nec aperire possunt, nisi ille reseraverit, qui habet clavem David.* Et in illud ad Galat. 1. *Sunt aliqui, qui vos conturbant, & volunt convertere evangelium Christi.* Omnis, ait, qui evangelium alio interpretatur spiritu, quam scriptum est, credentes turbat, & convertit evangelium Christi, ut id quod in facie est, post tergum faciat, & ea quæ post tergum sunt, vertat in faciem. Si quis tantum literam sequitur, posteriora ponit in faciem: Si quis Iudaorum interpretationibus acquiescit, post tergum mittit ea, quæ ex natura sua in faciem constituta sunt. Et posterius in eodem quoque capite in illud, *Notum vobis facio evangelium, quia non est secundum hominem, &c., Marcion, & Basilides, ait (14), & cetera hereticorum pestes, non habent Dei evangelium, quia non habent Spiritum Sanctum, sine quo humanum fit evangelium quod docetur. Nec putemus in verbis scripturarum esse evangelium, sed in sensu: non in superficie, sed in medulla: non in sermonum foliis, sed in radice rationis.* Hactenus Hieronymus. Qui si vera dicit, cogit nos profecto credere, aut veterem interpretem Spiritus Sancti peculiari dono sacras literas convertisse, aut ecclesiam Latinam multis retro sæculis non Dei habuisse evangelium, sed hominis. Cum igitur obiicis, interpretem non fuisse prophetam: Sane vero propheta non fuit, habuit tamen (ut Titelmanus recte asseverat)

(14) 1. q. 1. Marcion.

rat) spiritum quendam prophetico vicinum, & proximum: qualem necessarium esse ostendimus sacris literis interpretandis. Imo qualis erat necessarius, ut ecclesia Latina editionem sacrorum librorum haberet, quam tuto in fide, & moribus sequeretur.

Iam ad postremum argumentum facile respondemus. Quod si Latinorum ad Græca, Hebraicaque collatio a nobis negligenter, exemplo D. Ambrosii tueri nos utcumque possemus. Qui cum Græce sciret, & commentarios in sacras literas ederet, sæpe tamen non est dignatus Græca consuleri, etiam ubi diversitatem aliquam lectionis esse constabat. Videre hoc est in commentariis super caput duodecimum epistolæ ad Romanos. Quod si interpretum etiam magis varietate turbemur, quam iuvemur, Sophronii nos excusaret exemplum, qui id de se apud Hieronymum (15) fatebatur. Nos vero, nec versiones novorum interpretum, nec linguarum peritiam, nec ad Græca, & Hebraica exemplaria, Latinorum collationem damnare volumus: quin potius magnopere commendamus. Nam, si Augustinus de doctrina Christiana, lib. 2. cap. 11. vulgarium etiam, & parum doctorum interpretum versiones plus adiuvare, inquit, intelligentiam, quam impedire, ego varias doctissimorum hominum editiones iure reprehendere nec possum, nec debeo. Atque, ut invidiam eorum deprecer, qui nos aut miseros, & barbaros, bonarumque literarum expertes, aut etiam laborum alienorum invidos reprehenses calumniari possunt: ego in linguarum cognitione plura etiam commoda ad sacras literas intelligendas esse fateor, & id quidem peringenue. Tantum abest, ut linguarum peritiam insecter.

CA-

(15) Hieronymus in epist. ad Sophronium.

CAPVT XV.

De linguarum Hebraica, & Græca utilitate.

PRincipio enim, sunt linguæ utilissimæ, ubi differitur cum infidelibus: vel etiam ubi infideles alienæ linguæ ad fidem instituuntur. Quæ causa, vel sola redditur in illa Clementina 1. de Magistris, propter quam linguæ sunt in academiis perdiscendæ. Alioqui, quorsum atinebat Arabica lingua, quæ ibi doceri præcipitur? Qua de re, leviter motus videtur Erasmus (1), ut Clementinæ huius argumento assereret, ad sacras literas intelligendas Hebraicam, Græcamque linguam esse necessarias. Altera linguarum commoditas est, in his dictionibus explicandis, quæ magnam emphasim habent, aut aliquam innatam proprietatem apud Hebræos, & Græcos, quam Latinus sermo exprimere non valet. Huiusmodi dictiones multas cum in Hebraicis quæstionibus, tum in commentariis annotavit Hieronymus. Nos unam, aut alteram exempli causa ponemus. Vt Marci 6. interpres reddidit, *Et cum dimisisset eos*, ubi verbum tamen Græcum ἀποτάσσειν non significat simpliciter *dimittere*, sed *dimittere benigne, ac gratiose*, quemadmodum amicis celebrato convivio benevole valedicimus. Quia in re evangelista, Græce scribens, Iesû Christi etiam erga rusticos summam comitatem, & gratiam commendavit. Id quod Latina voce exprimi vix potest. Et in epistola ad Ephesios, pro eo quod nostra editio habet, *A constitutione mundi*, Græce habetur κατὰ βολήν. Cuius vocis emphasim Hieronymus in commentariis explicare volens, *Non id ipsum* (inquit) *κατὰ βολήν*, quod constitutio sonat: unde & nos propter paupertatem linguæ, & rerum novitatem, & (sicut quidam ait) quod sit Græcorum sermo latior, & lingua felicior, conabimur non tam verbum transferre e verbo (quod impossibile est), quam vim verbi quo-

(1) In præfatione super Laurentii annotationes.